

elterjedt „hamishúslevesek” és „hamis-gulyáslevesek”: ezeket pontosan úgy készítették el, mintha lett volna bennük hús, csak éppen nem volt. Korabeli iratok tanúskodnak olyan vidéki szakmunkásról, akinek huzamosabb ideig vadkörten kellett élnie, míg egyik budapesti társa – pénz hiányában – zöldpaprikán volt kénytelen tengődni egy jó ideig. És akkor még nem beszéltünk a korai szocialista időszak életszínvonal-politikájának mostoha-gyerekeről, a lakásviszonyokról: 25-30 m²-es, egyszobás, félkomfortos „Cs-lakások”, kényszer-társbérletek, esetenként barlangok, földbe vájt odúk, lakókocsik, raktárhelységek, mosókonyhák – mint egyes munkások lakóhelyei. Volt még min változtatni a lakáspolitikai terén: ennek első, nagy lépése az 1960-ban beindított 15 éves lakásépítési program volt. Ennek során már komfortos, emberhez közelebbi lakásokat építettek, de továbbra is megmaradt a lakótér szűkössege, mint általános jelenség, amely több ok mellett az alkoholizmus térhódításához vezetett, mert a férfiak egyre többet „lógtak” a kocsmában. A szerző kutatásainak egyik legeredetibb következtetése, hogy állítja: a szocializmus korszakában lezajlott társadalmi változások egyik legsajátosabb vonása az volt, hogy az

ipari munkásság lakóhely szempontjából egyre inkább falusi népességgé alakult át. 1960-ban jóval több, mint kétötöd részük, 1970-ben pedig már – az összes ipari munkást számításba véve – majdnem közel felük községekben lakott! Vagyis sok volt közöttük a kétlaki, a bejáró (ingázó), tehát nem tipikusan csak a korai kommunista ideológia által megálmodott városi bérmunkás-proletár réteg jött létre a magyar szocialista valóságban. Ennek egyik legfőbb oka a lakáshiány volt.

A könyv olvasása közben jelentős segítséget nyújtanak az egyes fejezeteken, alfejezeteken belüli, egy-két oldalnyi terjedelmű, kisebb témákat kiemelő fejezetcímek, amelyek segítségével gyorsan visszakereshetők az egyes kisebb tematikus blokkok. Ebből is látszik, hogy a könyv – igen praktikus – tematikus elrendezésű, hiszen ebben a témában szinte tarthatatlan lett volna a kronologikus elrendezés. Belényi Gyula új könyvét bátran ajánljuk szakdolgozóknak, tudományos munkát folytatóknak, a történelem iránt érdeklődőknek, de a saját tapasztalatok, élmények felidézésére akár azoknak az egykori munkásoknak, akik az ötvenes és a hatvanas években önmaguk is építették a soha fel nem épülő a szocializmust.

SEBŐK BALÁZS

P I H E N Ő

Szabó Károly emlékezete

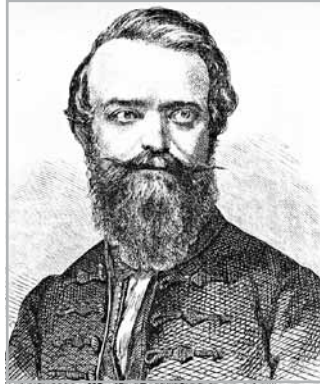
Az idei évben emlékezhethetünk meg XIX. századi történetírásunk jelentős alakjának, Szabó Károly halálának százhuszadik évfordulójáról. A jeles dátum alkalmat kínál arra, hogy felidézzük életművét, amely a magyar történetírást sok területen előbbre vitte, még akkor is, ha kutatási eredményeinek egy része ma már természetszerűleg nem állja ki a kritika próbáját. Kitartó munkássága, a nemzeti célok iránti elkötelezettsége, és az igazság, a történeti tények iránti feltétlen

tisztelete olyan tulajdonságok, melyek méltán tehették őt az utókor történészgenerációinak egyik példaképévé.¹



1824. december 14-én született a Békés megyei Köröstarcsán, ahol apja református lelkész volt. 1833-tól a debreceni kollégiumban tanult, melynek tanárai közül különösen Péczely József, a történelem, a latin és a görög nyelv oktatója gyakorolt rá nagy hatást.² Debreceni tanulmányainak befejezése után Késmárkra ment jogtudományt

hallgatni, ahol későbbi nagy ellenfele, Hunfalvy Pál is tanította. Érdeklődése a hazai jogi viszonyok mellett a görög klasszikusokra irányult. 1845-ben szerezte ügyvédi oklevelét, de hamarosan rájött, hogy nem alkalmas erre a pályára. Merész lépésre határozva el magát 1846. május elején Fiuméba utazott, és elvégezte az ottani tengerészeti tanintézet



első évfolyamát. Ezután azonban súlyos betegség vett erőt rajta, és fel kellett adnia a tengerészettel kapcsolatos ambícióit.³ Tulajdonképpen történelmi pályafutása Fiuméból való hazatéréseivel vette kezdetét. A görög klasszikusok tanulmányozásának szentelte idejét, és egyidejűleg életrajzi kutatásokat is folytatott Toldy Ferenc akadémiai titkárral közösen. 1848-ban már önálló dolgozattal jelentkezett, Thuküdidész II. könyvét olvasta föl a Kisfaludy társaságban. Kitűnő görög nyelvtudását műfordítások készítésére is fölhasználta, többek között Szophoklész Oidipus királyát fordította magyarra.⁴

A szabadságharc kitörése megszakította tudósi működését. A lelkes fiatalember katonának állt, és a békési szabadsapat zászlaja alatt főhadnagyi rangig vitte.⁵ Több csatában is részt vett, és nemegyszer kitűnt bátorságával és példamutatásával. A szabadságharc leverése után új fejezet kezdődött Szabó Károly munkásságában. Toldy Ferenc ajánlása nyomán Teleki József hívta őt segédül nagy munkája, *A Hunyadiak kora*⁶ sajtó alá rendezéséhez. 1850 májusától 1855. február 15-ig Teleki gróf titkáráként dolgozott. Ezek az évek döntő hatást gyakoroltak Szabó Károly történetiszemléletének alakulására. Ez az az időszak, amikor a nemzeti romantikus történetiszemlélet Horvát János nevével fémjelezhető irányzatát kezdi föl váltani egy új, sokkal inkább társadalomtörténelmi irá-

nyultságú, tudományosságra törekvő irányzat, amely nem fogadja el a megcsontosodott történelmi közhelyeket, és a romantikus álmodozást a múlt dicsőségéről, hanem figyelmét a forrásokra irányítja, illetve azokat kritikai vizsgálat tárgyává teszi.⁷ Herder nyomán Európa szerte elterjedően volt a hagyományok, népmondák, népdalok gyűjtése.

Ez alól Szabó Károly sem vonhatta ki magát. Szabadidejében számos népdalt jegyzett le, helyneveket, népi hagyományokat gyűjtött.⁸ Ezeket az adatokat történelmi vizsgálódásai során igyekezett felhasználni, azonban forráskezelésében a szigorú tudományosság szempontjai érvényesültek. Számára csak azok az adatok voltak hitelt érdemlőek, amelyek más források adataival összevetve kiállták a gondos kritika próbáját.⁹

Teleki József 12 kötetesre tervezett munkájából ötöt együtt adtak ki. A gróf halála után a kéziratban maradt három kötetet Szabó Károly rendezte sajtó alá. A befejezetlenül maradt vállalkozást később Csánki Dezső folytatta, és készítette el a történetsek által jól ismert és sokat forgatott *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* című művet.¹⁰ Szabó Károly érdeklődése a Telekivel együtt végzett munka során fokozatosan a magyar történelem korai századai, az őstörténet és a korai középkor felé fordult. Több cikke jelent meg ebből a tárgykörből az Új Magyar Múzeum 1850–1855 közötti évfolyamaiban. 1855-ben elfogadta a nagykőrösi gimnázium tanári állását, és oly kiváló tanárokkal oktatott együtt, mint Arany János, Salamon Ferenc, Mentovich Ferenc, illetve Szilágyi Sándor, akivel ekkor kötött életre szóló barátságot.¹¹ Ez a szellemi milió újabb lendületet adott kutatásainak. Figyelmét a hazai kútfők tanulmányozására

fordította. Történetírói működését három különböző, de egymással mégis összefüggő területre koncentráta. Ezek közül az első az őstörténet volt, amelynek tanulmányozásában nagy hasznát vette görög nyelvismeretének. A kor uralkodó felfogása szerint a magyar őstörténet szerves részét képezte a hunok, és Attila király története. Innen adódóan Szabó Károly is különös figyelmet szentelt a hunokra vonatkozó forrásoknak, illetve a hunokkal kapcsolatos szakirodalomnak. Még 1850-ben az Új Magyar Múzeumban közölte Priszkosz rétor fennmaradt töredékeinek fordítását jegyzetekkel ellátva, majd franciából lefordította Amadeé Thierry *Attila* című művét. A szerzővel élénk kapcsolatban is állt, rendszeresen leveleztek.¹² 1863-ban a Thierry által összegyűjtött Attila mondákat, 1865-ben pedig Thierry Attila és utódai történelmét magyarította, és látta el magyarázó jegyzetekkel. Itt kell rámutatnunk Szabó Károly egyik nagy tévedésére, amely ugyan semmit nem von le történeti működésének értékéből, de amely jól szemlélteti, hogyan futhat vakvágányra egy téma kutatása, ha prekoncepcióval közelítjük meg azt. A Thierry által feltárt és közzétett adatok alapján világosan igazolható lett volna, hogy az úgynevezett hun történet, vagy hun hagyomány a magyar történeti gondolkodásban nyugati átvétel. Mint arról az alábbiakban bővebben is szólni fogunk, Szabó Károly alaposan ismerte a hazai elbeszélő forrásokat, amelyekkel összevetve kiderül, hogy a korai magyar kútfők semmit sem tudnak a magyarság hun eredetéről, ezt a hagyományt a magyarság nyugatról vette át. Szabó Károly azonban a magyarság hun eredetének tételeit véve alapul a Thierry műveinek fordításához csatolt magyarázó jegyzeteiben fáradhatatlanul javítja annak úgymond tévedéseit.¹³

A hunok története iránti érdeklődése mellett érdemben foglalkozott a magyarok vándorlásával, a honfoglalással és megtelepedésükkel is, illetve behatóan tanulmányozta

az idevágó külföldi forrásokat is. Bölcs Leó és Bíborbanszületett Konstantin műveinek magyarokra vonatkozó részeit a magyar elbeszélő forrásokkal összevetve írta meg *A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában*, *A bolgár–magyar háborúról*, az *Előd vajda* című értekezéseit,¹⁴ illetve *A hét magyar nemzet-ségről* szóló munkáját. Ezen műveinek említésével érkezünk el második jelentős kutatási területéhez, a hazai középkori kútfők tanulmányozásához. Latinból magyarra fordította Magyarország történetének korai forrásait. Anonymus gesztáját a magyarok tetteiről 1859-ben tette közzé oly nagy sikerrel, hogy hamarosan újabb kiadásra volt szükség.¹⁵ Ezt követően jelentette meg Rogerius Siralmas énekét és Spalatói Tamás magyar krónikáját, valamint a magyar szentek legendáit. Ezen fordításai kapcsán keveredett polémiába oszt-rák és német történészekkel, akik véleménye szerint Béla király jegyzőjének munkája minden forrásértéket nélkülöz. Szabó Károly joggal hívta föl a figyelmet Anonymus művének értékeire. A Névtelen jegyzőt ugyan I. Béla korinak tartotta, mely vélekedését az utókor szakirodalma meggyőzően cáfolta, abban viszont feltétlenül igazat adhatunk neki, hogy Anonymus műve kellő kritikával használva szolgáltathat adatokat a magyar őstörténet és honfoglalás korára nézve.

A fent említett elbeszélő forrásokon kívül lefordította és közreadta a Képes Krónikát 1867-ben, Ferenc József koronázásának tiszteletére. Fordításai és előtanulmányként íródott kisebb értekezéseinek mintegy szintézisaként készült el és jelent meg 1869-ben *A magyar vezérek kora* című műve, amely meghozta számára a legnagyobb tudományos elismerést: 1871-ben az Akadémia rendes tagságával tüntették ki.¹⁶ Néhány évvel korábban már elévülhetetlen érdemeket szerzett a Magyar Történelmi Társulat létrehozásakor, mely megalakulásakor választmányi tagsággal ismerte el történetírói munkásságát. Ekkor már nem a nagykőrösi

A NAGY TANÁRI KAR. SZOBORCSOPORT (ARANY JÁNOS, SALAMON FERENC, SZABÓ KÁROLY, SZÁSZ KÁROLY, SZIGETI WARGA JÁNOS, SZILÁGYI SÁNDOR ÉS TOMORY ANASZTÁZ SZOBRA A NAGYKÖRÖSI ARANY JÁNOS MÚZEUM ELŐTT)



gimnázium tanára: még 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egylet megalakulásakor könyvtárosi állást kínáltak föl neki, és 1860-tól Kolozsvárott folytatta munkásságát lankadatlan szorgalommal. Történetírói pályafutása itt, Erdélyben teljesedett ki igazán. 1872-től könyvtárigazgatói állása mellett előadásokat is tartott a kolozsvári egyetemen a magyar történelem tárgyköreiből. Felbecsülhetetlen értékű bibliográfiai kutatásai a magyar könyvtárügy jeles személyiségévé is avatták.¹⁷ Korai magyar történelmi kutatásainak termékei a Péter királyról és Aba Sámuelről, illetve Kun Lászlóról írott életrajzai.

Nem szóltunk még harmadik nagy kutatási területéről, a székely kérdésről. A székelyek eredete, intézményeik, szokásaik története történetírói pályafutása kezdetétől foglalkoztatta Szabó Károlyt, és tegyük hozzá: a kérdés ma sem veszítette el aktualitását. A kor tudományos közvéleményében uralkodó felfogásnak megfelelően Szabó Károly a

VARGA IMRE SZOBRA SZÖVŐMŰVÉSZ ALKOTÁSA (1996) hunokban vélte fölfedezni a székelyek őseit, és kutatásai nem kis mértékben arra irányultak, hogy e tétel alátámasztására adatokat találjon. Ennek kapcsán két alkalommal is polémiába keveredett, először 1854-ben gróf Kemény Józseffel az úgynevezett *Csiki Székely Krónika* kérdésében, majd másodszor az 1880-as években Hunfalvy Pállal a székelyek királyi telepítésével kapcsolatban. Az első esetben Szabó Károly szigorú módszertani elveivel szakítva így nyilatkozott: „mind addig, míg annak valódi igazságáról magából a tartalomból merített meggyőződésem czáfolhatatlan ellenokkal le nem lesz rontva, bátor vagyok mint hiteles és őstörténetünkre nézve igen becses forrást használni”.¹⁸ Kortársai közül többen is kétségbe vonták a csak másolatban fennmaradt szöveg hitelességét, a későbbi szakirodalom pedig teljesen megcáfolta azt. Másik vitáját volt tanárával, Hunfalvy Pállal folytatta, miután Hunfalvy nyelvészeti adatokra tá-

maszkodva azt fejtegette, hogy a székelyek nem a hunok leszármazottai, hanem királyi telepítés révén kerültek Erdélybe a keleti határok védelme céljából.¹⁹ Szabó Károly több értekezésében²⁰ igyekezett megcáfolni Hunfalvy hipotézisét, de mint tanítványa, Szádeczky Lajos írja, úgy látszik a hun eredetbe vetett hite megrendült,²¹ mert kései tanulmányaiban nem foglalt állást ebben a kérdésben, sőt tervezett nagy művét, a székelyek történetét nem írta meg, talán amiatt, mert az eredetkérdés tisztázása a rendelkezésre álló forrásanyag alapján nem volt lehetséges. Pedig a munka megírásához nagyszabású előtanulmányokat végzett. A Magyar Történelmi Társulat kolozsvári bizottsága őt bízta meg a *Székely Oklevéltár* szerkesztésével, amelyből 1872-ben az első, 1876-ban a második, 1890-ben pedig a harmadik kötet is napvilágot látott,²² egy kötetet pedig kéziratban hagyott az utókorra, amely később szintén megjelent.²³ A székelység történetének páratlanul értékes forrásait gyűjtötte össze ezekben a kötetekben, de nem jutott közelebb az eredetkérdés megoldásához, az általa föltárt kútfők rengeteg részletkérdésben adnak eligazítást, de az eredet kérdésének megválaszolását nem tették lehetővé. Munkássága e vonatkozásban befejezetlen maradt.

Tudósi pályájának szerves részét képezte pedagógusi működése. Tanítványai szeretettel vették körül, és a későbbiekben is nagy tisztelettel emlékeztek rá. Jeles tanítványa volt a már idézett Szádeczky Lajos, aki maga is a székelység neves kutatója lett. Fiatal történetíróként Szekfű Gyula is példaképei között emlegette. A milleniumi ünnepeket már nem érthette meg. Az 1880-as évek végétől elhatalmaskodó betegsége következtében 1890. augusztus 31-én hunyt el Kolozsvárott. Személyében ma olyan történetíróra emlékezhetünk, aki hozzájárult a magyar történetírás európai színvonalra emeléséhez. Az általa alkalmazott történettudományi eljárásnak

nem az adatgyűjtés a kizárólagos lényege, mint ahogy azt később a szellemtörténet hívei hajlamosak voltak eltúlozni. Számára a források szentek és sérthetetlenek, mint írja „csak annyit tudunk és hiszünk, mennyit hitteles forrásokból meríthetünk”.²⁴ Igyekezett érvényesíteni a szigorú forráskritikai szemléletet, bár, mint erre utaltunk, nem mindig sikerült következetesnek maradnia. Hibái, tévedései ellenére jelentékenyen gyarapította a magyar őstörténetre, a koraközépkorra és a székely históriára vonatkozó ismeretanyagot. A XIX. század második fele a magyar történetírás kevésbé látványos korszakai közé tartozik. A reprezentatív, sokkötetes szintézisek azonban nem születhettek volna meg a felszín alatt végzett fáradságos aprómunka, a forráskutatás és kiadás nélkül. Ennek a munkának volt az egyik, kora színvonalán álló, fáradhatatlan munkása Szabó Károly.

SEBŐK FERENC

JEGYZETEK

¹ Szabó Károly munkásságával az alábbi írássok foglalkoztak alaposabban: SZILÁGYI SÁNDOR: Szabó Károly. *Századok* 1890. 677–678. Ez a rövid megemlékezés, amely a barát és pályatárs tollából keletkezett, földézi Szabó Károly életpályájának főbb állomásait, illetve történetírói munkásságának fontosabb eredményeit. Ennél jóval részletesebb és alaposabb SZÁDECZKY LAJOS: Szabó Károly emlékezete című tanulmánya. *Századok* 1894. 195–223. (A továbbiakban: Szádeczky 1894.) Ebben a tanítvány és pályatárs adatokban gazdagon, részletekbe menően, helyenként kissé patetikusan és szubjektíven méltatja Szabó Károly tudósi, történetírói pályafutását. Csánki Dezső megemlékezése, amely Szabó Károly születése 100. évfordulója alkalmából hangzott el a Magyar Történelmi Társulat 1924. évi közgyűlésén (a továbbiakban: Csánki 1924.) (*Századok* 1924. 689–694.), már bizonyos távlatból, a történetíró halála után 34 esztendővel ad immáron kritikai, Szabó Károly tévedéseit sem véka alá rejtő, de ugyanakkor tiszteletteljes, mértéktartó értékelést a tudós munkásságának eredményeiről és hiányosságairól.

- ² Szádeczky 1894. 197.
³ Uo. 198–199.
⁴ Uo. 199–200.
⁵ Uo. 20–201; BONA GÁBOR: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. Budapest, 1999. 213–214.
⁶ TELEKI JÓZSEF: *A Hunyadiak kora*. Pest, 1852.
⁷ R. VÁRKONYI ÁGNES: *A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban*. II. Budapest, 1973. (A továbbiakban: R. Várkonyi 1973.) 342.; 356.
⁸ R. Várkonyi 1973. II. 114.; 352–353.
⁹ Szádeczky 1894. 204., 209.; Csánki 1924. 691.; R. Várkonyi 1973. II. 357.
¹⁰ CSÁNKI DEZSÓ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Budapest, 1890–1913. Fekete Nagy Antal. Budapest. 1941. IV.
¹¹ Szádeczky 1894. 207.
¹² R. Várkonyi 1973. II. 261–262.
¹³ R. Várkonyi 1973. II. 407.
¹⁴ Új Magyar Múzeum 1851–53.
¹⁵ Szádeczky 1894. 208.
¹⁶ Uo. 209.
¹⁷ SZABÓ KÁROLY: *Régi magyar könyvtár*. Budapest, 1879. I., 1885. II.
¹⁸ SZABÓ KÁROLY: *Kisebb történeti munkái I–22*. Először megjelent az Új Magyar Múzeum 1853. II. Idézi: Szádeczky 1894. 211.
¹⁹ HUNFALVY PÁL: *Magyarország etnographiája*. Budapest, 1876.
²⁰ Lásd pl. SZABÓ KÁROLY: A székely nemzeti névről. *Századok* 1880. 404–410.
²¹ Szádeczky 1894. 217.
²² SZABÓ KÁROLY: *Székely oklevéltár I–III*. Kolozsvár, 1872., 1876., 1890.
²³ *Székely Oklevéltár IV*. Sajtó alá rendezte Szádeczky Lajos. Kolozsvár, 1895.
²⁴ SZABÓ KÁROLY: *Kisebb történeti munkái*. I–205. Idézi: Szádeczky 1894. 206.

H Á Z T Á J I

Vikingek földjén jártunk

A XIV. Neolatin Világkongresszus személyes élményei

A Nemzetközi Neolatin Társaság¹ háromévenként rendezi szokásos világkonferenciáját. Erre az 1971 óta folytonosan megismétlődő konferenciára, melyen a világ minden tájáról érkező neolatin tudományokkal foglalkozó kutatók számolnak be az éppen aktuális kutatási témájukról, 2009-ben a svédországi Uppsalában került sor.



A magyar neolatin egyesület, azaz a Hungaria Latina² 2001-es megalakulása óta nagy létszámban vesz részt ezeken a konferenciákon. Igaz, a magyar kutatók az egyesület megalakulása előtt is tartottak előadásokat, de nem szervezeti keretek között.³ A 2003-as konferencián terjesztette fel a magyar delegáció pályázatát a 2006-os konfe-

rencia megrendezésére, amelyet a nemzetközi társaság felügyelőbizottsága egyhangúlag elfogadott, így 2006-ban Budapest adhatott otthont a társaság világkonferenciájának.⁴

Újabb három év elteltével a neolatin stúdium képviselői ismételtén összegyűltek. Magyarországról népes küldöttség indult, 21 absztraktot fogadott el a szervezőbizottság, azonban különböző okok miatt csak 19-en képviselhettük hazánkat. Legtöbben a Szegedi Tudományegyetemről utazhattunk, hiszen tízen tartottunk előadást intézményünkben. Rajtunk, szegediekén kívül négyen képviselték az akadémia Irodalomtudományi Intézetét, ketten a Debreceni Tudományegyetemet, ezenkívül a Hadtörténeti Intézet, a Pécsi Tudományegyetem és a Sapientia Egyetem egy-egy fővel képviselte magát.

Az augusztus 2-ától 8-áig tartó konferencia legtöbbször hét párhuzamos szekcióban zajlott, naponta három csoportban. Az előadásokat hat nyelven hallgathattuk, az elő-